

*Михайло
Бойченко*

ГІДНІСТЬ, ЦІЛІСНІСТЬ І УСПІШНІСТЬ: академічні та громадянські чесноти

Замість вступу

Предмет цієї статті — суспільні чесноти як чесноти академічні. Для цього послідовно буде розглянуто стосунок академічності й повноти суспільного життя, уточнено загальне поняття деяких чеснот, а на цій підставі проаналізовано сутнісний взаємозв'язок чеснот академічних і громадянських.

Академічність сприймають переважно як цінність, яка позначає певну особливу сферу суспільного життя, що потребує певної автономії, захисту від зазіхань на її самочинність, від зовнішніх впливів, які можуть зруйнувати цю сферу в її чистоті та правильності. На перший погляд, здавалося б, саме про це йшлося Імануїлу Канту, коли він у своїй праці «Суперечка факультетів» (1794) захищав право університету на самоврядність і свободу від втручання держави [Кант, 1966b]. Здавалося б, саме це спонукало Наполеона вивести університети з-під контролю церкви, створивши перші в світі світські університети (одна з головних ознак так званої наполеонівської моделі університетів). Проте до цих прикладів слід придивитися уважніше.

Кант як ректор намагався вивільнити свій університет з-під політичного впливу царської Росії, яка незадовго до того (1758 року) завдяки війні зробила німецький Кенігсберг російським містом. Не згадуючи, звісно, цієї «обставини», Кант пише про свободу філософського факультету як його незалежність від політичних впливів. Хоча німецький біограф Канта розглядає цю працю під кутом участі

Канта у німецькій освітній політиці [Гаєр, 2007: с. 282-283], ми вбачаємо тут також і російський «слід». Хоча Кант і писав німецькою, і друкувався у Німеччині, він залишався російським громадянином, а отже, змушений був виправдовувати цю обставину не лише перед своїми читачами, але передусім перед самим собою.

Наполеон, вивільняючи університети з-під влади церкви, перетворив їх на факультети — складові в структурі єдиного на всю країну «імперського університету» (повний, класичний склад факультетів мали у цій циклопічній структурі лише відділення у Парижі, Страсбурзі та Тулузі). Тим самим Кант схиляється до політичного утримання, а Наполеон взагалі перетворює університет на тоталітарного монстра. Навряд чи це може бути прикладами академізму. Час показав, що така «академічність», тобто намагання утвердити свободу університету як передусім «свободу від», є хибною стратегією. Кенігсберзький університет став тепер напівзабутою історією, яку згадують переважно для додавання історії російської вищої школи штучної давнини (1544 рік Кенігсберзької Альбертини формально додає цілі сторіччя, не означаючи жодного впливу на дійсний початок розвитку вищої освіти у Росії). Наполеонівський же університет упродовж тривалого часу згадували не тихим і не добрим словом французькі інтелектуали ще навіть наприкінці ХХ сторіччя [Козлов, 2013] — якраз за руйнування самої ідеї університету.

Утім, академічність полягає, на нашу думку, не стільки у відстороненні університетів від політики, релігії чи будь-якої іншої суспільної сфери, але навпаки — в активному самовизначенні університетів щодо будь-яких суспільних процесів. Таке самовизначення та активна участь у суспільному житті і дають власне гарантовану можливість для університетів визначати ту дистанцію вищої освіти від інших суспільних сфер, яка є комфортною і потрібною для самої вищої освіти. Таку дистанцію від усього іншого суспільства, яку задають університети, ми і вважаємо сутністю академічності. Темі академічності присвячено низку публікацій, підготовлених нами, яка незабаром побачить світ у різних виданнях (однією з перших є стаття, присвячена академічності соціальної філософії [Бойченко, 2013]).

Як бачимо, академічність зовсім не обов'язково має розходитись із громадянською позицією, радше навпаки — академічність має бути якнайкращим виразником і найактивнішим захисником громадянських інтересів. Між іншим, у своїх кращих зразках академічність має бути і якнайкращим прикладом господарювання, культурної діяльності, правового захисту тощо — адже академічність по своїй суті передбачає створення зразків суспільної поведінки.

Загальні уявлення про гідність, цілісність та успішність у їхньому взаємозв'язку

Гідність є передусім моральною характеристикою особистості. Найчастіше гідність визначають не змістовно, адже змістовно її можна визначати дуже по-різному. Формально ж гідність найпростіше

визначати через те, що прагнуть зберегти від приниження та знищення. Тобто гідність однозначно залежить від зовнішньої оцінки, визнання інших, і саме тому нестача або відсутність такого визнання і призводить до ситуації приниження або знищення чиеїсь гідності: якщо когось визнають і поважають, то не принижуватимуть, і навпаки.

В Україні наприкінці 2013 — на початку 2014 року відбулася Революція Гідності, що починалася як рух Євромайдану, але згодом переросла у боротьбу значної частини громадян за власну гідність загалом. Якщо спочатку знехтували бажанням громадян щодо активного руху України до євроінтеграції, то доволі швидко стало очевидним, що чинна тоді влада взагалі не те щоб не бажає прислухатися до потреб своїх громадян, але й узагалі заради реалізації своїх кланових інтересів готова жертвувати не лише свободами, а і самим життям своїх громадян. Таке масштабне приниження гідності призвело спочатку до переростання протистояння частини суспільства урядові, а потім у загальну недовіру до влади як неспроможної зреалізувати свої головні функції. Таку недовіру влада отримала вже не лише у своїх опонентів, але й у своїх колишніх прибічників. Утім, ситуація в країні не переросла у крах державності, оскільки Революція Гідності передбачала збереження поваги до всіх громадян — навіть до таких, якими були колишні можновладці. Ніхто не став чинити «суди Лінча», хоча революційна стихія і підійшла до цієї критичної межі. Збереження законності в країні було важливою складовою і тестом на самоповагу учасників Революції Гідності. Заради збереження цієї гідності і законності як її гаранта непоодинокі революціонери у певний момент пожертвували навіть власним життям.

Ситуація з цілісністю не потребує таких драматичних соціальних розв'язків, адже збереження цілісності залежить лише від самої людини, а отже не призводить до колізій у міжособистісних стосунках і суспільних відносинах. Як визначають цілісність фахівці з етики, наприклад, Марк Галфон, вона залежить від дотримання зобов'язань перед самими собою, тобто від власної принциповості [Halfon, 1989]. Утім, драматичність здобуття або збереження цілісності безпосередньо залежить від висоти амбіцій самої людини та відповідності цих амбіцій реальним можливостям цієї людини. За умови невідповідності висоти вимог до себе власному життю та здатності змінити це життя з'являється драматизм, нерідко більш трагічний, ніж у соціальних колізіях, адже тут людина сама собі і суддя і обвинувачений, і кат і катований. Утім, усю цю драму може спостерігати знову ж таки лише один глядач — сама людина, натомість оточення нерідко надто пізно помічає наслідки таких самозвинувачень і самокатувань.

В кожному разі маємо окреслити протиставлення гідності й цілісності особистості за ознакою залежності або незалежності від зовнішнього визнання: гідність постає як характеристика, похідна від зовнішніх соціальних зв'язків, а цілісність — від внутрішньої самооцінки.

Проте навряд чи можна розглядати ізольовано чи навіть контрадикторно гідність та цілісність. Вони по своїй суті є взаємозалежними. Візьмемо класичний приклад з «Міста Божого» Блаженного Августина щодо духовної цноти згвалтованих римськими солдатами дівичь-християнок. Це на самому початку твору, у першій книзі:

«Думають, що закидають християнам великий злочин, коли, перебільшуючи лиха полону, приєднують і те, що були насильно спаплюжені не тільки чужі дружини і неодружені дівчата, а й деякі черниці. Насправді ж цим ставлять у делікатне становище не віру, не благочестя і не ту чесноту, яка називається цнотливістю, а саме міркування наше, що має перед собою, з одного боку, сором'язливість, з іншого — розум. І ми дбаємо в цьому випадку не стільки про те, щоб дати відповідь чужим, скільки про те, щоб надати розраду своїм. Можна, звісно, насамперед визнати безсумнівним і доведеним, що чеснота, яка робить життя справедливим, керує тілесними членами, сама перебуваючи в душі, і що тіло буває святим від керівництва ним святою волею, за незмінності та твердості якої, хоч би що хтось інший зробив із тілом або в тілі, буде поза виною потерпілого, якщо уникнути того він не міг без гріха зі свого боку. Але оскільки над чужим тілом можна здійснити не лише таке, що заподіює хворобу, але й таке, що належить до хтивої насолоди, тому, коли таке буває вчинено, воно хоч і не знищує цнотливості, утримуваної твердою постійністю душі, але потрясає почуття сором'язливості; адже можуть подумати, що не без деякого дозволу думки сталося таке, що, можливо, і не могло би здійснитися без деякого плотського задоволення.

(...)

Тому яке людське почуття відмовиться вибачити тих, хто вбивав себе, щоб не зазнати чогось такого гатунку? Але якщо дехто не захотів вбити себе для того, щоб своїм злочином уникнути чужого над собою лиходійства, тоді той, хто поставив би їм це у провину, не уникнув би сам звинувачення в нерозумності. Адже якщо взагалі не дозволено приватній особі своєю владою вбивати людину, хоча б і таку, що здійснює злочини (ніякий закон не дає права на такого роду вбивство), то і той, хто вбиває самого себе, безперечно, є душолюбом; і коли вбиває себе, буває тим більше злочинним, чим більше він є безневинним у тій справі, через яку вважає за потрібне вбити себе... З якої ж ласки людині, яка не зробила ніякого зла, здійснювати злодіяння над самою собою і, вбиваючи себе, вбивати людину невинну єдино для того, щоб не допустити іншого стати винним? Навіщо здійснювати над собою гріх самому тільки для того, щоб над нами не було здійснено гріха чужого?» [Августин, 2000].

Ми навели практично без купюр цей уривок, щоб показати якнайтісніший вихідний зв'язок цілісності та гідності.

Варто звернути увагу на, здавалося б на перший погляд, цілком платонівський пасаж Августина у «Сповіді», який розкриває витоки європейського етичного вчення про цілісність у християнській філософії (Книга 4).

«15. Прекрасне народжується і вмирає; народжуючись, воно ніби починає бути і росте, щоб досягти повного розквіту, а, розквітши, старіє і гине. Не завжди, правда, доживає до старості, але гине завжди. Народившись і прагнучи бути, прекрасне, чим швидше росте, стверджуючи своє буття, тим сильніше квапиться в небуття: такою є межа, покладена Тобою земним речам, тому що вони тільки частини цілого, що існують не одночасно; йдучи і змінюючи одна одну, вони, як актори, розігрують усі цільну п'єсу, в якій їм дані окремі ролі.

16. Не метушися, душе моя: не дай оглухнути вуху серця від гуркоту метушні твоєї. Слухай, саме Слово кличе тебе повернутися: безтурботний спокій там, де Любов не покине тебе, якщо сам ти Її не залишиш...

17. Навіщо, розбещена, прямуєш ти за плоттю своєю? Нехай вона, навернена, слідує за тобою. Все, що ти дізнаєшся через неї, є частковим; ти не знаєш цілого, якому належать ці частини, і все ж вони тебе радують. Якби твоє плотське почуття здатне було охопити все, і не було б воно, в покарання тобі, справедливо обмеженим осягненням тільки частини, то ти побажав би, щоб усе, що існує зараз, пройшло, щоб ти більше міг насолоджуватися цілим. Адже і мову нашу ти сприймаєш теж плотським почуттям, і ти, звісно, забажаєш, щоб окремі склади швидко вимовлялися один за іншим, а не застигали нерухомо: ти ж хочеш почути усе цілком. Такими є і частини, які складають щось єдине, але виникають не всі одночасно в тому, що вони становлять разом: все разом радує більше частини, якби тільки це «все» могло бути разом сприйнятим. Наскільки ж кращим є той, хто створив ціле, — Господь наш. І Він не йде, тому що для Нього немає зміни» [Августин, 1996].

Отже, цілісність людини є цілісністю мікрокосму, який є лише подобою макрокосму-Бога. Тому для віруючої людини у цій цілісності міститься вся гідність людини. Проте з добою секуляризації ця ситуація трагічно змінюється. Після слів Фридриха Ніцше «Бог помер. Бог залишається мертвим» не лише людська цілісність потрапляє під загрозу розпаду, але й людська гідність втрачає свою трансцендентну підставу. Обидві втрати виглядають чи не очевидною причиною необов'язковості зв'язку між цілісністю і гідністю, проте саме виявлення цього зв'язку не лише за секулярної, але й за постсекулярної доби надає виправдання як цілісності, так і гідності. Дійсно, людина не лише здобуває гідність у вибудовуванні своєї цілісності та цілісність у виборюванні своєї гідності (що є завданням людини секулярної доби), але й надає сенсу також і надіндивідуальним ідентичностям — від своєї малої спільноти (сім'ї, дружнього кола, фаху тощо) до великих соціальних утворень (класу, нації, культурних утворень), а також і самому Богові як Ідентичності ідентичностей (а це вже завдання людини постсекулярної доби, хоча вперше зустрічаємо його ще у виконанні Рене Декарта у його виправданні Божого буття як наслідку *cogito ergo sum* [Декарт, 2000]).

Отже, саме від наших власних зусиль залежить як наша гідність, так і наша цілісність. Це виводить нас на розуміння успішності людини як інте-

грального результату позитивного і творчого розв'язання завдань щодо утвердження власних гідності і цілісності. Успішність життєву неможливо уявити поза виконанням цих завдань. Утім, на нашу думку, це загальне правило зберігає свою чинність і у випадку, коли йдеться про успішність громадянську та академічну.

Взаємозв'язок академічних гідності, цілісності та успішності

Академічна гідність пов'язана з чесністю академічних здобутків. Йдеться не лише про відкидання плагиату та інших різновидів непорядності у науці. Це лише найбільш очевидні і публічно засуджувані випадки паплюження академічної гідності. Для здобуття академічної гідності потрібне передусім її позитивне утвердження — відкидання її антиподів важливе, нерідко навіть критично важливе, однак воно само по собі не гарантує академічної гідності. Позитивним утвердженням академічної гідності є здобутки в науці. Випадків творчих запозичень у науці безліч. Йдеться навіть не про ситуацію Вільяма Шекспіра, у якого не було практично жодного оригінального сюжету, проте було надзвичайно оригінальне і просто геніальне їх опрацювання і комбінування. Йдеться про більш переконливе наукове доведення: одну й ту саму наукову тезу або гіпотезу (теорему), як правило, можна доводити у більше ніж один спосіб (а інколи у безліч способів). Найкраще доведення у науці — це не просто щось більш красиве чи більш переконливе, це те, що спонукає до більшої кількості нових більш науково значущих наступних відкриттів. Наукова гідність не завжди полягає в оригінальності ідей (як стверджує Томас Кун, у нормальній науці оригінальність навіть за великим рахунком не є обов'язковою [Кун, 2001]), але полягає завжди у кращому формулюванні ідеї, в її вищій переконливості, в її більшій евристичності, загалом в її впливовості. Сам науковець завжди відчуває, яка його ідея «зачепить» колег, а яка ще «сира» і потребує доопрацювання. Чесність науковця потребує його сумлінності і наполегливості у шліфуванні ідей — саме тоді врешті-решт ідея заблищить світлом істини, яке неможливо не побачити і затьмарити хобою. І науковця як першовідкривача цієї істини вона засліплює і полонить першим — це відчуття ні з чим не сплутаєш.

На нашу думку, саме з академічної чесноти народжуються всі академічні свободи, а не навпаки. Близьку позицію обґрунтував Джон Серль, коли виводив академічні свободи зі статусу університету як закладу, «призначеного для просування і поширення знань», а звідси: «Для обґрунтування права академічної свободи нам потрібна також теорія про те, як знання можуть бути досягнуті і підтвержені; нам потрібна епістемологія, теорія пізнання» [Searle, 1971: р. 185]. Однак ми сказали б, що це має бути своєрідна епістемологія цінностей і чеснот, а не традиційна епістемологія знань.

Цю чесність як щирість перед самим собою у здобутті істини підносили понад усе Ніцше, який вважав її чи не найвищою чеснотою не лише науки,

але й самого життя. Сам Ніцше все життя шліфував свої ідеї, навіть у стані напівзатмареного розуму в останні роки свого життя (нині у російському перекладі доступні записи Ніцше, починаючи з 1869 по 1889 роки [Ницше, 2007]). Геніальні мислителі, як правило, неодноразово поверталися до одних і тих самих тез під іншим кутом зору, в іншому контексті, і нерідко — впродовж усього свого творчого життя. І не можна сказати, що найкращим було перше формулювання або останнє — хоча і це можливо. Проте всі інші спроби не були марними — вони лише підвищували цінність найкращої.

Тому плагіат шкідливий не фактом запозичення ідей, а фактом їхнього несумлінного запозичення — тобто такого, яке є не просто невічливим щодо попередніх авторів (приховані або взагалі відсутні посилання на них) запозиченням їхніх текстів, але, як правило, бездумним і нелогічним, неконтекстуальним і недоречним, а отже псевдозапозиченням їхніх ідей (адже саме запозичення ідей не є науковим гріхом). Плагіат, по суті, є просто вбивством ідей — у цьому його найстрашніший гріх. За ідеями, які за плагіату подають як нібито результат особистого наукового досвіду, насправді нічого немає — це чистої води симуляція ідей, а не ідей. Ось ця симуляція і є антиподом академічної гідності. Несправжній науковець (той, хто не має академічної цілісності) лише тимчасово і випадково може мати навіть не академічну гідність (яка потребує визнання інших науковців), а лише її позірність.

Своєю чергою, плагіат та інші викривлення і паплюження академічної гідності перешкоджають утвердженню цілісності науковця, оскільки він перестає бути послідовним як науковець. Не можна, втім, відкидати можливість існування принципово антиакадемічної особистості (хоча й нелегко її уявити), яка є принциповим прихильником плагіату або інших викривлень і заперечень академізму в науці. Така особистість навряд чи знайде хоча б мінімальне визнання серед науковців, визнання вона може здобувати хіба що серед близьких собі за антиакадемічним налаштуванням персонажів — тому тут явними були б проблеми зі збереженням чи здобуттям гідності. Проте така людина тією мірою, якою вона послідовна у своїх негідних вчинках, може зберігати свою специфічну цілісність.

Відповідно і академічна успішність є гарантованою і незаперечною за умови поєднання академічної гідності та академічної цілісності. Звісно, можна собі уявити вченого-самітника, який нехтує публічним і навіть професійним визнанням — на кшталт Григорія Перельмана, який відмовився від Філдсівської (так званої «математичної Нобелівської») премії 2006 року [Найти, 2007]. Але така «успішність» виглядає сумнівною — цей успіх постає як успіх всупереч не лише академічній гідності, але, врешті-решт, і академічній цілісності. Адже той самий Перельман спочатку опублікував результати своїх досліджень у США, прочитав там цикл лекцій (інакше його відкриття не було б належним чином оприлюднено), а потім раптово перестав бути публічною людиною. Це зовсім не відповідає вимогам ціліс-

ності особистості, у будь-якому разі особистості вченого. Тому світ, і академічний світ загалом, і сприйняв цю людину радше як геніального дивака, ніж як геніального вченого. Не може бути вченим людина, яка займається науковими дослідженнями і навіть робить наукові відкриття — але для себе, не оприлюднюючи їх, так би мовити, у режимі схимника чи навіть індійського йога-самітника. Академічною гідністю вченому нехтувати неможливо — це ставить під загрозу і під сумнів його академічну цілісність. Натомість по своїй суті академічна успішність передбачає опертя на таку академічну гідність, засадовою стосовно якої є академічна цілісність. Щойно між ними починається протиставлення — кожна з них зазнає корупції (саморуйнування) і занепаду.

У сфері освіти, яка близька до академічної науки, особливо коли йдеться про освіту вищу, знаходимо аналогічну логіку взаємозв'язку гідності, чесності та успішності, але з деяким її розширенням у зв'язку з особливостями освітньої практики. Так, можна звернутися до ситуації необ'єктивного оцінювання як ситуації пониження гідності обох сторін — як для того, хто отримує неадекватну знанням оцінку, так і для того, хто таку оцінку виставляє. Оцінювання має місце і в науці — як-то рецензування, реферування тощо, втім, або у значно у менших обсягах, або у латентних формах. Натомість у сфері вищої освіти (та й освіти загалом) належне оцінювання — наріжний камінь академічних чеснот.

Лише на перший погляд страждає лише гідність того, хто отримує так звану «занижену» оцінку, кого на іспиті чи на заліку, чи просто під час опитування чи перевірки письмової роботи «утопили». Насправді «завищення» оцінки понижує гідність студента не менш, ніж її «заниження». Адже у обох випадках йдеться про нехтування об'єктивними досягненнями студента, тобто як підстава для оцінювання постають неакадемічні критерії — чиєсь прохання (друзів, колег, родичів тощо), зовнішній тиск (неформальний наказ адміністрації, дзвінок з вищих інстанцій тощо), особиста симпатія чи антипатія з різних причин (політичних, релігійних, етнічних, гендерних тощо), нарешті, елементарні неухильність чи помилка викладача. Понад те, для збереження гідності «завищення» оцінки навіть у перспективі більш небезпечно, ніж її заниження, адже перше, оскільки не сприймається всерйоз як загроза академічності (нагадуючи радше добродушну «змову» між викладачем і студентом), більш непомітно, але неухильно руйнує самі засади академічності в освіті — не лише об'єктивність оцінювання, але й принцип змагальності, коли вищу оцінку ще треба заслужити не лише особисто, але і показавши кращі за своїх колег результати. Якщо ж на прикладі колег виявляється, що менші зусилля у тотожній ситуації нібито дають той самий результат, що й більші зусилля, — то для чого напружуватися і прагнути більшого? Звісно, ці міркування не заперечують неприйнятності «заниження» оцінок, яке по-своєму також шкодить академічності і є нерідко просто огидним. Лише езуїтська логіка могла би виправдати принцип «На

відмінно знає лише Господь Бог, на добре — викладач, студентам же залишається задовільно і незадовільно».

Також лише на перший погляд страждає гідність саме того, хто отримує необ'єктивну оцінку, чиї досягнення на іспиті, на заліку чи просто під час опитування чи перевірки письмової роботи «недооцінили» або «переоцінили». Насправді гідність викладача страждає за цього не менше, якщо не більше, — адже від його присуду залежить теперішнє і майбутнє самого навчального процесу, збереження загального духу академічності. Викладачеві свою академічну репутацію заробити набагато важче, ніж студентіві, і так само набагато легше, ніж студентіві, її втратити. Безумовно, викладачеві треба докладати більше зусиль, більше часу, долати більше академічних бар'єрів для здобуття свого академічного статусу. Крім того, вимоги до академічності поведінки викладача також набагато вищі. Можна навіть не брати до уваги розвиненість сучасних персональних електронних записувальних приладів і медіа, які дають змогу миттєво розтиражувати щонайменшу похибку. Досить лише згадати, що викладач перебуває у полі постійної уваги аудиторії, яка є вимогливою, компетентною і досвідченою.

Що стосується цілісності особистості в академічному освітньому середовищі, то головну загрозу їй якраз і складає його висока публічність. Тут легко видаватися, а не бути, театральні ефекти нерідко переважають змістове наповнення. Улюбленим викладачем може бути не найглибший знавець-науковець, так само, як і першим студентом може впродовж тривалого часу бути найбільш активний доповідач, а не більш вдумливий дослідник. Водночас артистизм і публічна активність отримують остаточне визнання саме як завершальна фаза наукових досліджень та препарування їхніх результатів для ведення дискусій. Якщо за артистизмом відсутня риторика, а за риторикою відсутня наукова істина, то вони мало чого варті, причому з кожним разом варті дедалі менше. Навпаки, посилена риторикою наукова істина лише виграє, а посилена особистим артистизмом науково обґрунтована риторика взагалі набуває не лише краси витвору мистецтва, але й сили політичної влади і пафосу літургії. Академічна цілісність викладача і студента таким чином не просто розкриває їхню академічну гідність, а надає їй найвищої успішності.

Громадянські цілісність, гідність та успішність

Таким чином, попри свою специфіку академічні успішність, гідність та цілісність у сфері освіти не суперечать, а розвивають академічні успішність, гідність та цілісність, продуковані наукою. Громадянські ж успішність, гідність та цілісність є, на нашу думку, тим, що цілком може бути, а з початком доби Просвітництва дедалі більшою мірою є подальшим розвитком академічних успішності, гідності та цілісності науки та особливо освіти. Дійсно, дедалі більшою є верства не просто освічених людей, а людей, навчених і вихованих університетською освітою, причому

ці люди, як правило, і формують не лише значну частину суспільних еліт, але й, безумовно, складають переважну частину середнього класу сучасного суспільства.

Щодо теми впливу академічних цінностей на формування цінностей громадянських вже маємо доволі значну кількість наукових досліджень. Лише в Україні наявні праці, присвячені університетові як особливій спільноті (див.: [Добко, 2008; Мінаков, 2008; Пронкевич, 2005; Ромакін, 2008] та ін.), а також праці, присвячені власне значенню цінностей цієї спільноти для вітчизняного суспільства (див.: [Култаєва, 2005; Півнева, 2005; Пролеєв, 2005; Рашидов, 2006; Ромакін, 2006] та ін.). Варто у контексті нашої статті додати, що вітчизняні автори звертають досить багато уваги на проблеми академічної чесності під кутом зору етики і права, корпоративної, політичної та громадянської культури, але вони критично мало уваги приділяють вихідній, базовій проблемі, проблемі цілісності особистості, яка досягається академічними засобами, з одного боку, і, що більш важливо, тієї цілісності, яка є засадовою для академічної ідентичності, власне творить цю ідентичність. Саме цю цілісність досліджував, на нашу думку, Фридрих Ніцше, на перший погляд, настільки далекий від академізму. Безперечно, процедурні питання забезпечення академічних цінностей є надзвичайно важливими і неусувними, і все ж без знання витоків проблеми, без відчуття кінцевого призначення боротьби за академічні цінності ми ризикуємо втратити непомітно не лише самі ці цінності, а й також їхню суспільну значущість.

Проте саме для цілей уточнення громадянських чеснот під кутом чеснот академічних процедурний бік питання виявляється зовсім незайвим. Звикаючи до прозорих і націлених на спільне благо процедур в академічному світі, студенти (як чинні, так і колишні) у житті громадянському якщо не діють автоматично у тому ж стилі, то у будь-якому разі стають значно чутливішими до відхилень від нього у поведінці інших представників громадянського суспільства, особливо представників влади. Не випадково на Заході академічна нечесність у минулому (іноді навіть у далекому минулому) перекреслює політичну кар'єру навіть на найвищому політичному рівні: якщо людина починала життя непорядно, то ніяких гарантій її порядності у подальшому дати вже не можна.

Якими ж виглядають такі громадянські чесноти, як цілісність, гідність та успішність у світлі нашої попередньої аргументації? Цілісність громадянина не може бути гарантовано утверджена без захисту його гідності — визнання співгромадян не просто зміцнює нашу ідентичність, а вперше її утворює, адже ідентичність особистості латентно завжди складається із сукупності ідентичностей соціальних (на що звертав увагу ще Георг Зимель [Зиммель, 1996]). Тут слід уникати протиставлення одних версій ідентичності особистості іншим як істинних неістинним. Наприклад, саме так цитований нами Августин протиставляв ідентичність особистості, яка належить Місту Божому,

ідентичності особистості, яка належить Місту земному. Тобто гідність одних утверджувалася за рахунок невизнання гідності інших — а це, на нашу думку, сумнівний базис для утвердження цілісності будь-якого гатунку. Цікавим був мій власний досвід переосмислення цього після відповіді Христіоса Янараса на моє запитання, чим є літургія — символом чи взірцем соціальності. Янарас сказав, що літургія якраз і є дійсною соціальністю. Його відповідь прозвучала у тому контексті, що соціальність саме і народжується у такій літургії і поширюється по всьому суспільству — нам видається, що причастя тоді постає не як символ, а як практика і найуніверсальніша соціальна процедура. Причетність до академічного світу також є зразком такої світської «літургії», яка формує витoki дійсної соціальності. Це та соціальність, яку небезпідставно сприймають як соціальну (і зокрема громадянську) успішність, а не просто як одну з можливих соціальних ідентичностей.

Водночас приклад академічних чеснот привертає увагу до того, що соціальна успішність є наслідком обрання стратегії на послідовне виключення всіх фальшивих версій здобуття цілісності та гідності. А для цього, як і у академічних чеснот, у чеснот соціальних, і зокрема громадянських, також має бути своя базова позитивна цінність. Для соціальних чеснот це чесність у прагненні творити спільний з іншими людьми соціальний світ як власний життєсвіт, для чеснот громадянських такий світ набуває конкретики держави та її складових — аж до місцевих громад і сім'ї, як це класично схарактеризував ще Гегель [Гегель, 2000]. Тобто громадянське суспільство у його конкретних втіленнях має стати метою (а не засобом) для наших громадянських вчинків. На цьому шляху особистість якраз і здобуває свою цілісність та гідність. Як показала Революція Гідності, а до цього Помаранчева революція, здобуття власної цілісності і гідності не є справою одного моменту, хоча певні моменти громадянського прозріння і громадянського навернення потрібні і незамінні. Громадянська цілісність навчає нас, що громадянами ми можемо стати лише самотужки (*sapere aude* Горація у Кантовому тлумаченні [Кант, 1966a]), натомість громадянська гідність показує, що одних індивідуальних зусиль замало — на їхній основі потрібне здобуття соціального визнання [Nonnet, 1996]. Громадянська успішність закріплює, на нашу думку, зворотний зв'язок громадянської гідності з громадянською цілісністю, коли перша закріплює останню і надає їй інституційних гарантій. Таким чином, як і у випадку академічних чеснот, громадянські чесноти мають отримувати своє інституційне закріплення і завершення. Однак наголос на чеснотах убезпечує від надмірної формалізації, відчуження від потреб особистості, вихолощення інституцій громадянського суспільства до їхнього перетворення на бюрократичні інстанції, які здатні переважно утискати права особистості, ніж реалізовувати їх. Як у академічній царині, так і у громадянському суспільстві формальний авторитет не спрацьовує, якщо особистість не здатна будь-якої миті виявити у собі належні чесноти — «*Nic Rhodus, hic salta*».

ДЖЕРЕЛА

- Августин Св.* Сповідь. — К.: Основи, 1996. — 319 с.
- Августин Бл.* О Граде Божием. — Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. — 1296 с.
- Бойченко М.И.* Академический статус социальной философии // Личность, общество, право: проблема ценностей и приоритетов. — Магнитогорск: РАНХ и ГС, 2013. — С.21 — 27.
- Гаєр М.* Світ Канта: Біографія. — К.: Юніверс, 2007. — 336 с.
- Гегель Г.* Основи філософії права, або Природне право і державознавство. — К.: Юніверс, 2000. — 336 с.
- Добко Т.* Академічна культура як необхідна передумова ефективного управління сучасним університетом в умовах автономії // Дух і літера. — № 19. Спеціальний випуск «Університетська автономія». — К.: Дух і літера, 2008. — С.93 — 102.
- Декарт Р.* Метафізичні розмисли. — К.: Юніверс, 2000. — 304 с.
- Зиммель Г.* Как возможно общество? // Избранное : В 2-х т. — М.: Юрист, 1996. — Т.2. — С.509 — 528.
- Кант И.* Ответ на вопрос: Что такое Просвещение? // Сочинения : В 6-ти т. — М.: Мысль, 1966. —Т. 6. — С. 25-37.
- Кант И.* Спор факультетов // Сочинения : В 6-ти т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 311–347.
- Козлов С.* Эволюция французской образовательной модели в XIX веке // Отечественные записки. — 2013. — № 4 // <http://www.strana-oz.ru/2013/4/evolyuciya-francuzskoy-obrazovatelnoy-modeli-v-xix-veke>.
- Култаєва М.* Пострадянські та західні етичні норми освіти: компліментарність чи конфлікт інтерпретацій? // Покликання університету : Збірник наукових праць. — К.: РІА «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА», 2005. — С. 92–99.
- Кун Т.* Структура наукових революцій. — К.: Port-Royal, 2001. — 228 с.
- Мінаков М.* Діяльність університету: між науковим універсалізмом та українським трайбалізмом // Дух і літера. — № 19. Спеціальний випуск «Університетська автономія». — К.: Дух і літера, 2008. — С. 84-92.
- Найти Гришу* Перельмана. 21.08.2007 / Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.jerusalem-korczak-home.com/np/memo/np124.html>.
- Ницше Ф.* Черновики и наброски 1869–1873 гг. // Полное собрание сочинений : В 13-ти т. — М.: Культурная революция, 2007. — Т.7 — 720 с.
- Ницше Ф.* Веселая наука // Сочинения : В 2-х т. — М.: Мысль, 1990. — Т. 1. — С. 491–719.
- Півнева Л.* Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна — США) // Покликання університету : Збірник наукових праць. — К.: РІА «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА», 2005. — С. 105–109
- Пролєєв С.* Культурно-історичне покликання університету // Покликання університету : Збірник наукових праць. — К.: РІА «Янко», «Веселка», 2005. — С. 31–38.
- Пронкевич О.* Кодекс честі чи конфлікт цінностей? // Покликання університету : Збірник наукових праць. — К.: РІА «ЯНКО», «ВЕСЕЛКА», 2005. — С. 110–115.
- Рашидов С.Ф.* Университет как институт формирования ценностей гражданского общества // Наукові праці Донецького національного технічного університету. — 2010. — № 8. — С. 64-79.
- Ромакін В.В.* Академічна етика як передумова верховенства права // Наукові праці Миколаївського гуманітарного університету імені Петра Могили. — Педагогіка. — Т.46. — Вип.33. — Миколаїв: Видання МГУ імені Петра Могили, 2006. — С. 174–179.
- Ромакін В.В.* Досвід університетів США в дослідженнях академічної порядності // Наукові праці Миколаївського гуманітарного університету імені Петра Могили. — Педагогіка. — Т.86. — Вип.73. — Миколаїв, Видання МГУ імені Петра Могили, 2008. — С. 18–23.

Halfo M.S. Integrity. A Philosophical Inquiry. — Philadelphia: Temple University Press, 1989. — 190 p.

Honnet A. The Struggle for Recognition. — Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1996. — 237 p.

Searle J.R. The Campus War: A Sympathetic Look At The University In Agony. — New York: World Pub. Co., 1971. — 256 p.

Михайло Бойченко — доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія, філософія освіти, філософія політики, теорія соціальних систем.
